

KOLUMNA MINOJSKA – PODPORA NAMIOTU NIEBIOS I ZNAK BÓSTWA

ERNEST NIEMCZYK

STRESZCZENIE

Kształtowanie form architektonicznych zgodne z empatią, a więc wczuwające się w ich pracę i wysiłek dla zaspokojenia elementarnej potrzeby ładu, równowagi i statyki, sięga prehistorii. Analiza dotyczy kolumny minojsko-mykeńskiej, której forma ukazywała wysiłek konstrukcyjny i naprężenia panujące w jej wnętrzu. Kolumny były początkowo podporami namiotów, dlatego zwężały się w dół, tam gdzie tworzył się konstrukcyjny przegub. Wewnętrzne naprężenia kolumny doryckiej ukazuje *entasis* – pogrubienie trzonu w dolnej jego części, analogiczne do mięśni człowieka, które powiększają swą objętość pod wpływem wysiłku. Zgodnie z tymi zasadami ukształtowany był także *echinus* kolumny – element głowicy, zarówno kolumny minojskiej, jak i doryckiej, stanowiący rodzaj elastycznej poduszki, która złagodzić miała przenoszenie obciążeń z dachu i belki na kolumnową podporę.

Kolumna minojska dźwigająca namiot – symbol nieba, zapewne dlatego przekształcona została w znak bóstwa. Jak pokazuje relief znad Bramy Lwów w Mykenach, u podstawy kolumny mykeńskiej widniał niegdyś inkrustowany hetycki znak hieroglificzny oznaczający „boga” i „boskość”.

Słowa kluczowe: kolumna minojsko-mykeńska, podpora namiotowa

THE MINOAN COLUMN – A SUPPORT OF THE TRNT OF HEAVEN
AND A SYMBOL OF DEITY

ABSTRACT

The idea that the shaping of architecture forms should involve emphasising with their functioning in order to satisfy the basic need of order, equilibrium and statics originated in prehistoric times. The analysis concerns the Minoan-Mycenaean column, whose form reflected its internal stresses and constructional functions. Initially, such columns were used as tent supports, therefore they tapered towards the bottom, where a constructional joint was formed. By contrast, the internal stresses of the Doric column were reflected by the *entasis* – the increase of the diameter of the shaft towards the bottom, analogical to human muscles, whose volume increases due to effort.

Those principles also influenced the shaping of the *echinus* – an element of the capital of both Minoan and Doric columns, which was a kind of elastic cushion, mediating between the load of the roof and the column.

The Minoan column provided support to a tent, which symbolised heaven, and probably for this reason it became a sign of deity. As it can be seen in the relief from the Lion Gate in Mycenae, the base of the Minoan column was incrustated with a Hittite hieroglyph signifying “god’ and ‘deity’.

Key words: Minoan-Mycenaean column, tent support

W wielu publikacjach poświęconych historii architektury, w tym podręcznikach akademickich, widnieje błędnie zamieszczona ilustracja odwróconej kolumny minojskiej. Redaktorzy i graficy kierujący się tzw. zdrowym rozsądkiem, a więc powszechnie akceptowaną regułą konstrukcyjną uważają zapewne, iż podpory powinny zwężać się w górę a nie od-

wrotnie¹. Jednak kolumna minojska – symbol kultury i architektury tej wyjątkowej epoki w dziejach Europy – była właśnie taką paradoksalną konstrukcyjnie formą – podporą rozszerzającą się ku górze.

Tematem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja statycznych uwarunkowań powstania tej osobiwej formy kolumny wraz z odtworzeniem pełnionej

¹ T. Broniewski, *Historia architektury dla wszystkich*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1980, s. 48, il. 70;

przez nią funkcji kultowej oraz hermetycznej do-
tąd symboliki. Podpora namiotowa, bo właśnie z tej
funkcji wyłoniła się jej forma, stała się w okresie mi-
nojsko-mykeńskim aikonicznym przedstawieniem
bóstwa, unikającym figuralnych wyobrażeń.

Zainteresowanie tą problematyką nie słabnie od
początku XIX wieku, osiągając apogeum po spek-
takularnych odkryciach archeologicznych w końcu
XIX i na początku XX wieku. Dokumentują to za-
równo monografie, jak i przyczynki w rozmaitych
opracowaniach².

W dalszej części wywodu zaprezentowano re-
konstrukcje uzupełniające relief znad Bramy Lwów
w Mykenach oparte na dwóch zbiorach przesłanek,
to jest: analizie funkcjonalnych i statycznych deter-
minant konstrukcyjnej formy namiotowych podpór,
oraz wykorzystaniu informacji zawartych w zna-
kach logograficznych hetyckich hieroglifów, zatem
znaków związanych zarówno z analizowanymi pod-
porami, jak i kultowymi wnętrzami należącymi do
architektury minojsko-mykeńskiej

Przenikanie form poprzez ożywione kontakty,
które wiązały świat mykeńsko-minojski z obszarem
sąsiednich wielkich cywilizacji i imperiów – Egiptu
i kraju Hetytów są tak oczywiste, że nie podlegają
dyskusji. Rozważania dotyczyć zatem będą głów-
nie II tysiąclecia p.n.e., to jest okresu „pałacowej
kultury minojskiej” oraz wydarzeń równoczesnych,
działających się na obszarach sąsiednich Półwyspu
Peloponeskiego, Imperium Hetytów w Azji Mniej-
szej oraz Egiptu z okresu Nowego Państwa i zostały
ściśle ukierunkowane oraz ograniczone do wąskiego
tematu formy podpory, jej genezy oraz idei, która za
nią się kryje.

Owych dwóch wspomnianych przesłanek doty-
czyły dotychczasowe interpretacje formy podpory
– zarówno te, dotyczące analizy form konstrukcyj-
nych w świetle ich racjonalnej pracy statycznej, jak
również semantyki, ściślej, poszukiwań naturalis-
tycznych, bądź logograficzno-abstrakcyjnych treści,

udokumentowanych inskrypcjami, ikonografią dzieł
plastycznych, jak i badaniami archeologicznymi.

Pomimo tego, że w pracy założono ścisły zakres
chronologiczny, którego dotyczyć mają rozważania,
to jednak warto przynajmniej wspomnieć szczególnie
sugestywne przedstawienie typologiczno-semantycz-
ne, będące zapewne początkiem interesującej nas ty-
pologii, jak również związanej z nią symboliki. Dwa
argumenty przesądają o konieczności przytoczenia
tego dzieła. Po pierwsze jest zapewne pierwszym
tego typu przedstawieniem w dziejach ludzkości –
po drugie – prezentuje wyjątkowo ekspresyjny i czy-
telny ładunek dramatycznego przekazu kultowego.
Niewątpliwie archetypem „kolumny z wieńczącym
ją symbolem” jest naskalne malowidło z rozbudowa-
ną sceną kultową znajdującą się w Szybie Martwego
Człowieka w Lascaux, należące do późnego paleoli-
tu (ok. 17190 p.n.e.)³, której częścią jest „słup z pta-
kiem” u szczytu (wyobrażenie duszy?).

Wraz z upływem czasu, poczynając od mega-
litycznych menhirów, poprzez egipskie obeliski
do wotywnych kolumn i stel, w różnych kulturach
świata obserwować można rosnącą liczbę kultowych
przedstawień, które łączyły podporę (pionowe filary,
kolumny) z wieńczącym je znakiem lub symbolem.
Używane były zarówno jako elementy wolnosto-
jące, jak i związane z obiektami kultowymi, stojąc
przed ich wejściem. Obiekty kultowe wzorowane na
prostyach schematach przestrzennych z wykorzysta-
niem układu szkieletowego, w tym i namiotowego,
gdzie istotną rolę pełniły podpory, były wnętrzami,
które poza funkcją użytkową pełniły także funkcję
symboliczną. Były bowiem odpowiednikami świata,
w którym rezydowali bogowie, jego analogią – mi-
krokosmosem⁴. Podpory tych budowli - filary i ko-
lunmy – są więc odpowiednikami podpór w modelu
świata, czy to jako dźwigając strop - sklepienie nie-
ba, czy podtrzymując czeluść podziemia.

Po odkryciu kolumn w Knossos, choć wcześniej
znano płaskorzeźbę znad Bramy Lwów w Myke-

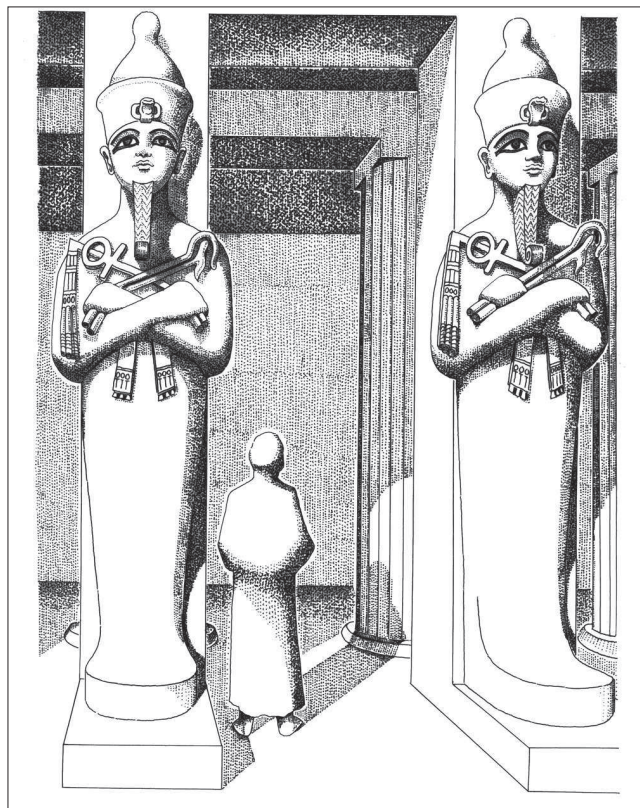
S. Parnicki-Pudełko, *Architektura starożytnej Grecji*, Warszawa 1985, s. 44, il. 68.

² Omówienie istotnych koncepcji, zawartych w monografiach i przyczynkach dotyczących formy kolumny mykeńskiej, zebrał i przedstawił: B. Wesenberg, *Kapitelle und Basen. Beobachtungen zur Entstehung der griechischen Säulenformen*, Düsseldorf 1971, s. 6–25. Bogaty przegląd literatury, dotyczącej kolumny minojskiej znad Bramy Lwów w Mykenach, zamieszczono w artykule poświęconym rekonstrukcji tego reliefu. Przegląd zaczyna się od przekazów z początku XIX w., a kończy na latach 60. XX w. Stan badań był tu ukierunkowany na kultową ikonogra-

fię, czego wynikiem była alternatywna rekonstrukcja głów lwów i zwieńczeń kolumny. P. Åström, B. Blomé *Reconstruction of the Lion relief at Mycenae*, „Opuscula Atheniensia”, 5(1964), s. 159–191. Rekonstrukcja, il. 16 i 17, s. 190, 191. Uzupełniony i zaktualizowany przegląd stanu badań, wraz z nową rekonstrukcją zwieńczenia znad kolumny przedstawia S. Hiller, *Das Löwentor von Mykenae*, „Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Urgeschichte”, 4(1973), H. 4, s. 21–30.

³ Datowanie na podstawie analizy C14 bezpośrednio z pigmentów malowidła, M. Lorblanchet, *Höhlenmalerei*, Sigmaringen 1997, s. 314.

nach z ukazaną zwężającą się ku dołowi kolumną, wzrosło zainteresowanie osobliwą formą tych kolumn, tak bardzo odbiegających od form porządków klasycznych. Diametralnie różne były wyjaśnienia zarówno ich symboliki, jak i konstrukcyjnego sensu. Źródła uzasadnienia formy poszukiwano zarówno w twórcach natury: w stalaktytowych podporach jaskiniowych sklepień⁵, w rozszerzającym się nieco u góry pniu palmy⁶, czy sylwecie człowieka (il. 1)⁷, jak też w zabiegach technicznych (odwrócony pień drzewa zastosowany jako kolumna nie daje odrostów⁸), bądź w układzie statycznym, w którym takie podpory miały konstrukcyjne uzasadnienie (maszty namiotów). Na omawianym obszarze jak wiemy, mocno rozpowszechnionym typem konstrukcji był namiot, przekrycie o formie tkaniny rozpiętej na masztach (il. 2). Ze względu na charakter pracy statycznej, podpory namiotowe zgodnie z występującymi w nich naprężeniami, zwężały się w dół, gdzie tworzyły przegub, natomiast rozszerzając się ku górze łagodnie i równomiernie napinały tkaninę pokrycia nie przebijając jej. Zgodnie z obserwowanym i powszechnym w rozmaitych kulturach świata mechanizmem utrwalania form stosowanych w obiektach sakralnych oraz w materiałach pozornie opierających się upływowi czasu, forma ta została uwieczniona w kolumnie minojsko-mykeńskiej architektury sakralnej Knossos i Myken. Szczególnym przykładem utrwalenia namiotowej formy w kamieniu, który stanowi „stylowo-typologiczny łącznik” –

1. Kolosalny ozyriak królowej Haczepsut (1479–1458) z jej świątyni „Milionów Lat” na zachodnim brzegu Nilu, opracowanie merytoryczne i graficzne Autora wg E. Pawlicki, *Skarby starożytnego Egiptu. Królewskie świątynie w Deir-el-Bahari*, Warszawa 2000, s. 82, il. 71, przekrój pionowy portyku
1. The colossal Osirian statue from queen Hatshepsut’s (1479–1458) Temple of a Million Years on the western bank of the Nile; drawing prepared by the Author after E. Pawlicki, *Skarby starożytnego Egiptu. Królewskie świątynie w Deir-el-Bahari*, Warszawa 2000, p. 82, fig. 71, the vertical section of the portico

⁴ Przykładem – przyjętym tu ze względu na żywe jeszcze związki współczesności z grecko-rzymską spuścizną – mogłaby tu być perypteralna, a więc kolumnowa świątynia. Wyrosła z lapidarniej formy ochrony kultowego posągu. Ochronę stanowiły cztery podpory i prosty dach. Z czasem stała się odwzorowaniem kosmosu i obrazem hierarchicznego świata, dzielącego się na strefę bogów, herosów i ludzi. Wyraża to horyzontalny podział świątyni – ludzie jako rzędy kolumn są częścią łączącą ziemię (schodowa podstawa) z niebem – strefą belkowania, stropu i dachu, gdzie rezydują bogowie. Mówią o tym greckie terminy: strop w świątyni zwany był *uraniskos* – „niebo usiane gwiazdami”. O treściach symbolicznych greckich świątyń – F. Teichmann, *Der Mensch und sein Tempel. Griechenland*, Stuttgart 1980, szczególnie s. 91–97. Termin *uraniskos* – K. Boetticher, *Die Tektonik der Hellenen*, Bd. 1, Berlin 1874, s. 46

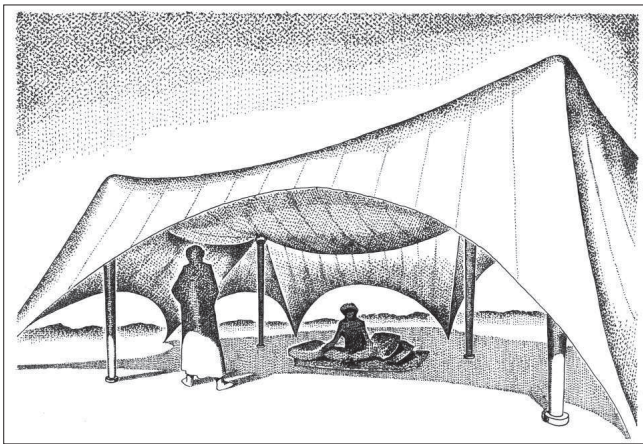
⁵ Kreta usiana jest licznymi pieczarami z formami stalagmitowo-stalaktytowymi. Ich liczbę ocenia się na ok. 2000, z czego w 35-ciu stwierdzono ślady kultowego funkcjonowania: B. Otto, *König Minos und sein Volk. Das Leben im Alten Kreta*, Düsseldorf, Zürich 2000, s. 195 i n. Być może lejkowate, rozszerzające się w górę podpory, obserwowane w jaskiniach inspirowały też budowniczych. Na Balearach wznoszono sklepienia pozorne z płyt kamiennych, wsparte centralnym filarem, który rozszerzony był u góry tak, jak tylko było to możliwe: C. Schuchhardt, *Alteuro-*

pa. Die Entwicklung seiner Kulturen und Völker, Berlin 1941, s. 95, il. 48a I 48c, s. 96.

⁶ Powszechnym w całym Oriencie symbolem płodności, obfitości, a nawet ukrytego wewnątrz bóstwa, a także obrazem rajskiego ogrodu, była palma. Boginię Hathor czczono jako „duszę drzewa”, czcząc ją też pod postacią papirusowej łodygi. Semiccko-sumerycki Dummuzi-Tammuz uważany był za „serce palmy”. Podobnie w drzewie ukrywali się Baal – Hadad i Innana – Ishtar: B. Otto, op. cit., s. 300–400.

⁷ Spektakularnym przykładem połączenia filara z sylwetą ludzkiej postaci są ozyriaki egipskich faraonów. Minojczyków, odwiedzających Egipt i docierających do jego stolicy – Teb, już z dala witały kolosalne ozyriaki królowej Haczepsut (pan. 1479–1458). Stały w długim szeregu, zdobiąc Świątynię Milionów Lat (*dżeser-dżeseru*) tej królowej, wyraziście rysując się zarówno na tle ściany skalnego urwiska, jak i na tle świątynnych tarasów. Posąg, zwężający się w dół, na tle filara, z którym był połączony, „symbolizował moc snu śmierci, z którego wyrastała nowa energia życiowa”: Ch. Desroches-Noblecourt, *Ramses Sonne Ägyptens. Die wahre Geschichte*, Bergisch Gladbach 2001, s. 211.

⁸ Ta interpretacja pochodzi od odkrywcy Knossos, Sir Arthura Evansa, podjął ją S. Parnicki-Pudełko, *Uwagi do genezy kolumny doryckiej*, (w:) *Księga ku czci Władysława Podlacha*, Wrocław 1957, cytowany fragment s. 78.

2. Przykład konstrukcji namiotowej, rysunek Autora
2. An example of a tent structure; drawn by the Author

jest jedyny obiekt należący do sakralnej architektury monumentalnej Egiptu. Jest to środkowa część bazylikowej hali festiwalowej, wzniesionej około 1480 roku p.n.e. przez faraona Totmesa III we wschodniej części gigantycznej świątyni Amona w Karnaku. Na cześć swego fundatora (Totmesa III) - *Achmin* część ta, należąca do „świątyni milionów lat” zwie się „dostojna jest pamięć” (il. 3). Była to trójnawowa bazylika wsparta dwoma rzędami kolumn, każdy rząd po dziesięć kolumn rozszerzających do góry i zakończonych dzwonowatą głowicą, co ma wyraźne odniesienie do wzorca namiotowej podpory. Halę wstawiono w dziedziniec okolony jednonawowym, filarowym portykiem. Zgodnie z symboliką egipską, czytelną w metaforycznych nazwach poszczególnych części świątyni, hala ta odtwarza „namiot bogini Nut” – a więc wygwieżdżone niebo, będące często wyobrażeniem jej ciała (otwarty dziedziniec nosił często nazwę „dziedzińca Nut – bogini Nieba”)⁹.

⁹ Opis hali festiwalowej Totmesa III: D. Arnold, *Lexikon der ägyptischen Baukunst*, München, Zürich 1994, s. 13–14, tamże opis kolumn namiotowych, s. 222. Autor wyraził ostrożnie przypuszczenie o możliwym wpływie egipskich form namiotowych i hali Achmenu na formy minojskie. Opis Achmenu: D. Arnold, *Die Tempel Ägyptens. Götterwohnungen, Kultstätten, Baudenkmäler*, Zürich 1992, s. 43–44, a także 64 i s. 120.

¹⁰ Kolumnowy wizerunek znad Bramy Lwów w Mykenach przypisywany jest boginiom: minojskiej Asasaramie, mającej swój hetycki odpowiednik Iszhaszara: F. Schachermeyer, *Die minoische Kultur des Alten Kreta*, Stuttgart 1964, s. 263. Być może imiona te zawarte są w inskrypcjach pisma linearnego A na obiektach kultowych. W tych napisach powtarzają się Atano (może prototyp Ateny), Jaszara (odpowiednik ugaryckiej Aszerat) i Napina – bóstwo przyrody ożywionej: B. Otto, op. cit., s. 399. Dzięki antycznym przekazom znane są dwa imiona bogiń z okresu heroiczno-mykeńskiego – Diktynna i Britomartis. Pierwsza to bogini gór, mająca swą siedzibę na górze Dikte, druga, „słodka dziewica” to radosna łowczyni, towarzysząca wojennym wyprawom”, B. Otto, op. cit., s. 400. Nie brak przypuszczeń, że kolumna z Bramy Lwów to symbol Hery, żony Zeusa, matki bogów,

Kolumna namiotowa, tak charakterystyczna w architekturze minojskiej, stała się – podobnie jak jej egipskie odpowiedniki, pełniące funkcje świętych roślin – kultowym znakiem, a zapewne nawet aikonicznym idolem, za którym kryło się tajemnicze bóstwo¹⁰. Identyfikacja symbolu, a nawet figuralnych form z kolumną była naturalnym procesem skojarzenia podpór namiotowego baldachimu – analogii kosmosu i nieba – z samym bóstwem, bądź chronionym przezeń kultowym posągim.

Fasady minojskich sanktuariów kultowych – namiotowych baldachimów – to przede wszystkim charakterystyczne kolumny niosące belkowanie oraz zwieńczenie przybierające formę stylizowanych byczych rogów. Ważnym elementem są również specyficzne emblematy, które czasami tworzą ornamentalne pasy¹¹. Choć przypisuje im się znaczenie ozdobne, są jednak logograficznym przekazem w zapisie pisma hieroglificznego¹² (il. 4). Widnieją z obu stron słynnego tronu Minosa w Knossos; otaczają też, jako cokół, wnętrze sali megaronu w Tyrinsie. Analogicznie do schematu fasady kultowej – emblemat był zapewne częścią kompozycji słynnego reliefu Bramy Lwów w Mykenach. Jedynym zachowanym śladem są puste wydrążenia w bloku podstawy, na którym stoi kolumna. W owych, pustych obecnie, otworach znaki „boskości” wykonane były zapewne z wielce cenionego wówczas barwnego szkła o ciemnobłękitnej tonacji zwanej *kjanos*. Wraz z wykonanymi z brązu łbami lwów o inkrustowanych oczach, a także ze zwieńczeniem kolumny (dotąd rekonstruowanego alternatywnie jako labrys, bycze rogi lub kultowe ptaki) dopełniały wspania-

albo lokalnej bogini o imieniu Mykene. Sugestia E. Simon: S. Hiller, op. cit., s. 27.

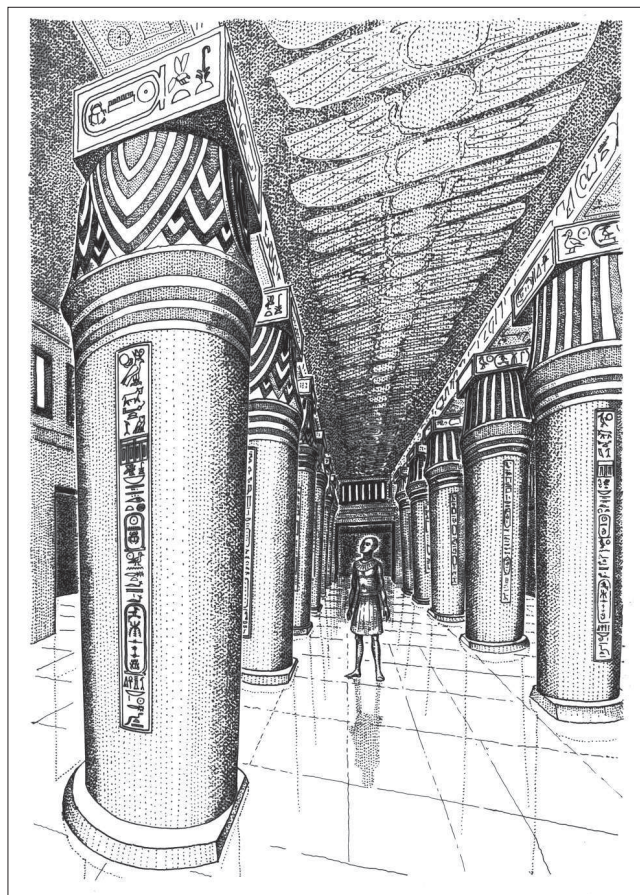
¹¹ Sakralna fasada z centralnym polem – podstawą kolumn, zaakcentowaną takim emblematem: K. Majewski, *Kreta – Hellada – Cyklady. U kolebki cywilizacji europejskiej*, Warszawa 1963, s. 86, il. 87.

¹² „Ten, szczególnie często występujący motyw, wiąże się w jakiś sposób z identycznym hetyckim hieroglifem, determinatywem boskości”: H. Th. Bossert, *Alt-Kreta. Kunst und Kunstgewerbe im ägäischen Kulturkreise*, Berlin 1921, s. 26, il. 38. Jako pierwszy determinatyw „bóg” rozpoznał w hieroglifach angielski badacz A.H. Sayce: J. Friedrich, *Zapomniane pisma i języki*, Warszawa 1958, s. 100. Determinatyw i zarazem ideogram „boga” i „boskości” w hieroglifach hetyckich: E. Doblhofer, *Die Entzifferung alter Schriften und Sprachen*, Stuttgart 2000, s. 244, il. 77. W odniesieniu do samego znaku – przerwanej w środku elipsy – to uderzające jest podobieństwo do pierwotnego zapisu greckiego podwójnego SS jako () – „uzupełniającej się połowki księżyca i symbol boskiej pełni”: R. Graves, *Mity greckie*, Kraków 2009, s. 194.

łości tej sakralnej kompozycji¹³ (il. 5). Blask kosztowności, świetlistość kruszców i drogich kamieni były zapewne wówczas – podobnie jak w epoce homeryckiej – najwyższymi wartościami plastycznymi, godnymi bogów i herosów, co potwierdza Homer w *Odysei*¹⁴. Taka iluzja epifanii opisana została w *Elektrze* Sofoklesa, gdzie Orestes mówi o „bogu przodków, bogu, tronującym tu nad bramą”¹⁵.

Mimo upadku cywilizacji egejskiej symbolika przetrwała. Przetrwała może nawet magiczna moc idola ukrytego w minojskiej kolumnie¹⁶, a więc zasada kształtowania podpory tak, aby były w niej czytelne przenoszone przez siły i naprężenia, choć niewątpliwie i ta zasada uległa w jakimś stopniu transformacji. Proces ten można odczytać w porządku doryckim – zarówno w formach kolumny, jak i greckiej terminologii, opisującej jej poszczególne części. Dzięki temu można zrekonstruować podstawową kategorię greckiej percepcji. Jest nią empatia, wczucie się w pracę elementu konstrukcyjnego, co jest w pewnym stopniu jego antropomorfizacją, i co sprawiło, że grecka architektura osiągnęła tak charakterystyczną finezję form, jeśli chodzi o szczegół oraz pełnię doskonałości dzieła.

Innym przykładem czytelności przepływu sił i naprężeń w elementach konstrukcyjnych może być głowica wieńcząca kolumnę, która – pełniąc funkcję podpory – przyjmuje obciążenia z architrawu i dachu. Zarówno w porządku doryckim, jak i minojskim (il. 6), potężne obciążenia i wysiłek podpory przejmuje poduszka echinusa¹⁷ umieszczona pod płytą abakusa. Poduszka echinusa, pozornie elastyczna, wydaje się miękko przenosić obciążenia z belki i dachu, pośrednicząc niejako między nimi a kolumną. Również trzon kolumny doryckiej – analogicznie do minojskiej – informuje formą o naprężeniach i wy-

3. „Achmenu”, hala festiwalowa Totmesa III na wschodnim krańcu świątyni Amona w Karnaku, Teby, ok. 1480 p.n.e., opracowanie merytoryczne i graficzne Autora wg D. Arnold, *Lexikon der ägyptischen Baukunst*, Zürich 1994, hasło „Achmenu”, s. 14, przekrój poziomy i pionowy

3. “Achmenu”, Totmes III’s festive hall at the eastern end of the temple of Amon in Karnak, Thebes, c. 1480 BC; drawing prepared by the Author after D. Arnold, *Lexikon der ägyptischen Baukunst*, Zürich 1994, the “Achmenu” entry, p. 14, the horizontal and vertical section

siłku charakterystycznym pogrubieniem w dolnej swojej części. Wyraźnie czytelne „ciche napięcie” zwane po grecku *entasis*, dodatkowo wzmacniały

¹³ Alternatywa „kultowe rogi” i „ptaki”, P. Åstrom, B. Blome, op. cit. s. 16, 17, s. 190-191, uzupełnienie w postaci podwojonych rogów: S. Hiller, op. cit., s. 24.

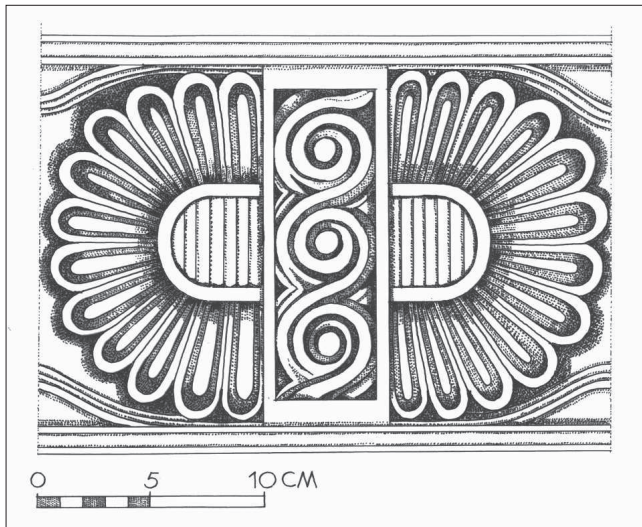
¹⁴ „Oni z podziwem patrzą na teren bogaty: /Bowiem jak blask słońca, księżycy miganie/ Oczom się ich wydawało Atryda mieszkanie”. (Pieśń IV, 46–48); „Gdzie jak promień słoneczny lub blask księżycowy/ Wnętrze komnat pałało. Ściany wyłożone/ miedzią, biegly to w jedną, to w drugą stronę,/ Od progu w głąb i głębiej, wkoło gzyms niebieski (Pieśń VII, 80–83): Homer, *Odyseja* (przekł. L. Siemieński), Warszawa 2000, s. 48 i 94–95.

¹⁵ Zmienił to nieco tłumacz: Sofokles, *Antyгона, Król Edyp, Elektra*, przekł. K. Morawiecki, opr. S. Srebrny, Wrocław 2004; wersja o tronującym bóstwie wg: S. Hiller, op. cit., s. 28. Jedną z najwcześniejszych wzmianek, łączących bóstwa ze zgeometryzowanymi filarami jest fragment *Iliady* Homera (Pieśń XII, 445

„Hektor pochwyił i dźwignął leżący głąz tuż nad bramę, blisko, okrągły był kamień od spodu i gładki, lecz u góry ostry”, Homer *Iliada* (przekł. K. Jeżewska), Warszawa 2005, s. 223. O kulcie bóstwa w bramie, a może i w masywie potężnych murów, świadczy umieszczona nieopodal bramy głęboka nisza, służąca może składaniu mu ofiar. Opis kultowej niszy: S. Hiller, op. cit., s. 25.

¹⁶ Wielce wymowny jest tu depozyt znaleziony w wykopie fundamentowym delijskiego Artemizjonu, złożony tam zapewne w końcu VIII w p.n.e. lub na pocz. VII w. p.n.e. Składał się z trzech modeli minojsko-mykeńskich kolumn: B. Wesenberg, op. cit., s. 62. Tamże omówiono istotne koncepcje zawarte w monografiach i przyczynkach dotyczących formy kolumny minojskiej – szczególnie s. 6–25.

¹⁷ Gr. *echinus* to dosłownie „jeżowiec”, przypominający swą formą to morskie zwierzę.

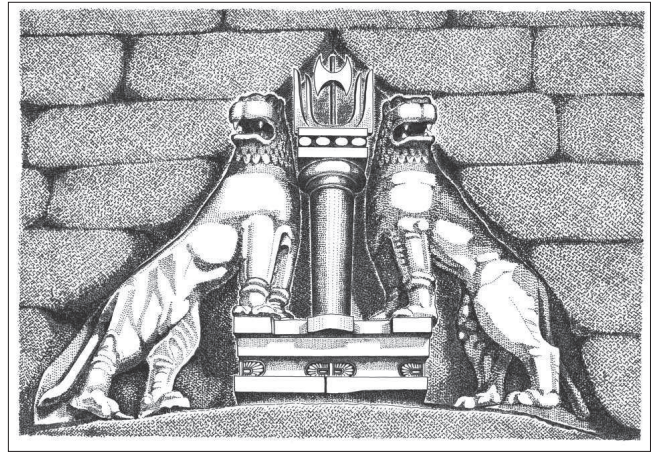
4. Hetycki determinatyw – logograf oznaczający bóstwo. Fragment fryzu z Knossos, opracowanie merytoryczne i graficzne Autora wg H.Th. Bossert, *Alt-Kreta. Kunst und Kunstgewerbe im ägäischen Kulturkreise*, Berlin 1921, il. 38

4. The Hittite logograph signifying 'deity'. A fragment of a frieze from Knossos; drawing prepared by the Author after H. Th. Bossert, *Alt-Kreta. Kunst und Kunstgewerbe im ägäischen Kulturkreise*, Berlin 1921, fig. 38

źłobki (gr. *rabodosis*, z łac. kanelury)¹⁸ informujące o przepływie sił i konstrukcyjnym wysiłku trzonu kolumny. Przegub podpory kolumny minojskiej powodował zwężenie trzonu w dół – co stanowi również informację o naprężeniach tak ukształtowanej podpory.

Wdzięk i lekkość „namiotowych” podpór przetrwały również w dość osobliwym elemencie architektonicznym antyku – hermie - wyrosłej z pionowego pala, zapewne filarowego idola (il. 7), który z czasem przekształcił się w postument, pełniący też funkcję pilastra. Herma podnosiła głowę do jej normalnej wysokości i najczęściej była integralną częścią rzeźby portretowej. Zwężająca się w dół herma przypomina namiotowy maszt początkowo dźwigający baldachim ochraniający miejsce sakralne¹⁹.

Związki z filarowym idolem, zastępującym realistyczne przedstawienia bóstwa, podkreślały liczne jego cechy: zwężenie w dół – charakterystyczne dla ludzkiej sylwety i namiotowych podpór oraz

5. Rekonstrukcja zwieńczenia Bramy Lwów w Mykenach, ok. 1350 p.n.e., opracowanie merytoryczne i graficzne Autora z uzupełnieniem wg P. Demargne, *Arte Egea*, Milano 1964, s. 207, il. 291

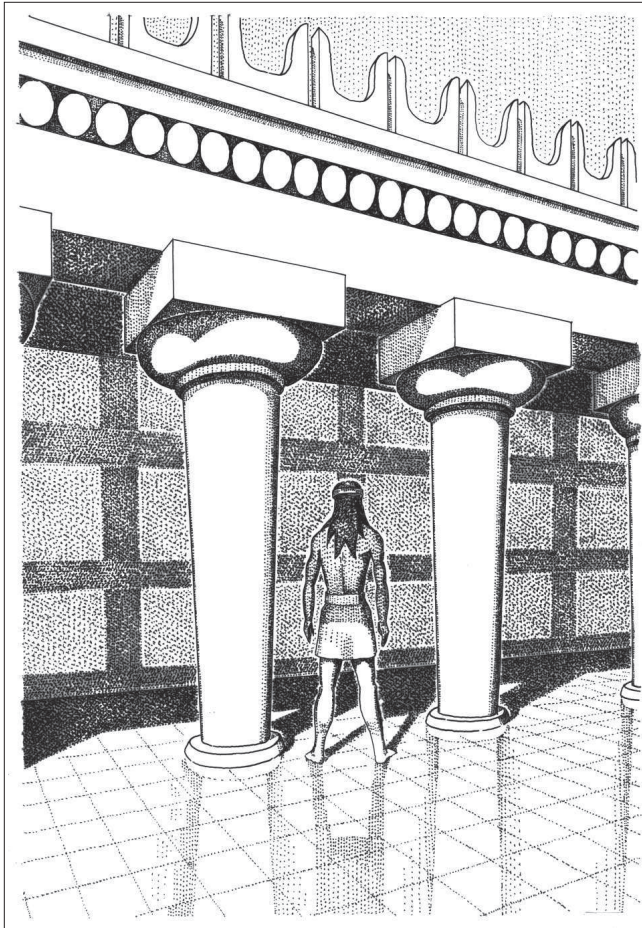
5. A reconstruction of the finial of the Lion Gate in Mycenae, c. 1350 BC; drawing prepared and supplemented by the Author after P. Demargne, *Arte Egea*, Milano 1964, p. 207, fig. 291

zwieńczenie brodatą męską głową, a także umieszczone z boku filara - na wysokości ludzkich ramion – zgeometryzowane wypusty nazywane przez Greków rękami (*cheires*), które służyły do zawieszania wieńców. Charakterystyki hermy dopełnia jakże istotny dla jej funkcji - męski członek w stanie erekcji umieszczony w połowie wysokości filara od jego frontalnej strony. Element ten spowodował usunięcie herm do muzealnych magazynów oraz wyjątkowo skąpe ich przedstawienia, nawet w opracowaniach naukowych. Był ściśle związany z funkcją hermy, strzegącej granic, odpędzającej wrogów i demoniczne siły, a także zapewniającej płodność i bogactwo.

Możliwe są dwa źródła powstania takiej formy: jedno już zostało przywołane – to namiotowa podpora, drugie – bardziej akceptowane i znane, to związek poparty etymologią związaną z kopcem kamieni wyrastającym stopniowo wokół granicznego, kultowego pala. Podczas ceremonii kultowych przechodnie dorzucali kamienie, a usypany kopczyk zwał się *hermaion*. Hermy, które wyznaczały granicę, chroniły wejścia do domów, strzegły działek,

¹⁸ Nazwa grecka kolumny *stylos* oznacza dosłownie „wznoszenie”, czasem kolumny zwano też *kion*, co znaczyło – „podążać”, „iść”, odpowiadając ich rytmowi w kolumnadach. *Entasis* znaczy dosłownie „napięcie” od gr. *enteino* – napinam. Terminy greckie: F. Ebert *Fachausdrücke des griechischen Bauhandwerks*, Bd. 1. *Der Tempel*, Würzburg 1910, s. 3, 24; „konflikt sił” czytelny w elastycznie ukształtowanym echinusie i „ciche napięcie” w kolumnie: K. Boetticher, *Die Tektonik der Hellenen*, Bd.1., Berlin 1874, s. 41, 181.

¹⁹ Hasło „Herme” w: *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Bd. 5, Stuttgart, Weimar 1998, s. 426–427, tamże literatura. O nazwie, cechach formalnych i dyskusji nad funkcją herm, a także o nowym ich hellenistycznym typie: M. L. Bernhard, *Sztuka grecka archaiczna*, Warszawa 1989, s. 355–356. Analiza typów greckich herm, włącznie z ich chronologią, genezą, funkcjami kultowymi, identyfikacyjnymi atrybutami i ikonografią: R. Lullies, *Die Typen der griechischen Herme*, Königsberg 1931, szczególnie istotne jest zwięzłe podsumowanie i wyniki, s. 85–86.

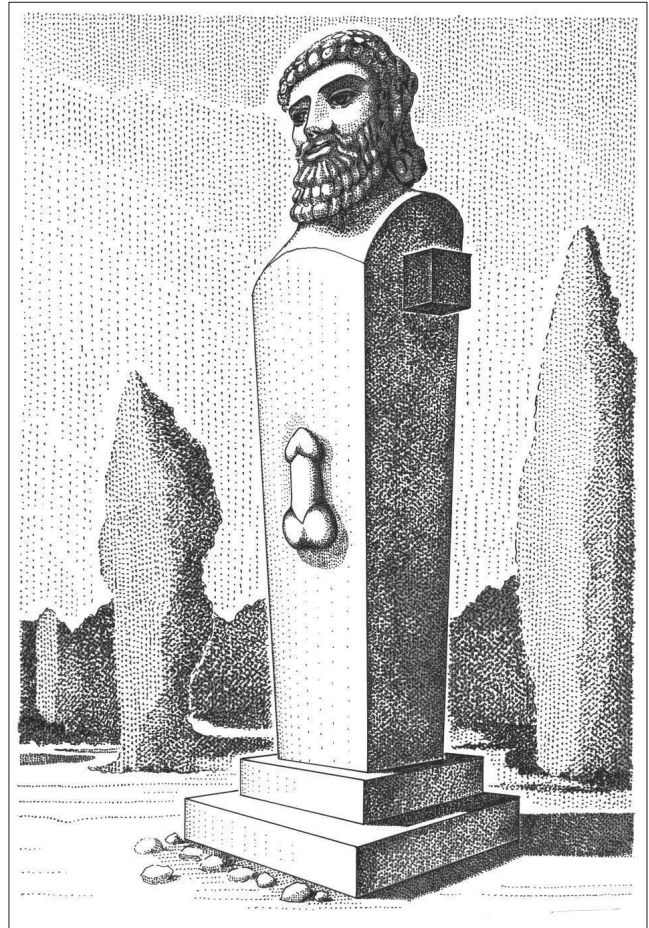

6. Porządek minojski – transformacja namiotowych podpór, symbol namiotu nieba. Rekonstrukcja wg własnej interpretacji

6. The Minoan order – a transformation of tent supports, a symbol of the tent of heaven. Reconstructed according to the Author's interpretation

miejsc zebrań i agor - sakralnych przestrzeni, a nawet całego obszaru antycznego miasta. Zaopatrzone w napisy informujące o kierunkach i odległościach pełniły też funkcje drogowskazu. Dopiero z czasem stały się ulubioną formą portretową, tracąc swą początkową, apotropaiczną funkcję. Znikają wówczas groźne, brodate oblicza, członki i boczne wypusty. Motyw hermy przetrwał aż do kresu akademickiego historyzmu, stając się częścią podziałów architektonicznych na równi z porządkami klasycznymi, chociaż głównie we wnętrzach.

Podpory namiotowe przeżyły odrodzenie w XX wieku, jako rezultat poszukiwania nowych środków ekspresji oraz doświadczeń nad zastosowaniem w architekturze konstrukcji wiszących, pełnych lekkości i elegancji. Przykładem były stosowane w latach 60. i 70. XX wieku podpory o układzie widlastych prętów w kształcie litery „V”. Dźwigając potężne masy budowli, miały eksponować rozkład sił, szczególnie w przegubie u podstawy. Intencją było być może

7. Herma grecka o kanonicznej formie, V w. p.n.e., opracowanie merytoryczne i graficzne Autora wg L. Curtius, *Die antike Herme. Eine mythologisch-kunstgeschichtliche Studie*, Leipzig 1903, s. 10

7. A Greek herm of canonical form, 5th c. BC; drawing prepared by the Author after L. Curtius, *Die antike Herme. Eine mythologisch-kunstgeschichtliche Studie*, Leipzig 1903, p. 10

wrażenie mniejszego ciężaru budowli, która na nich spoczywała, bądź akcentować miały dynamikę drżącą w skośnych, często rzeźbiarsko uformowanych podporach najbardziej eksponowanej strefy budowli.

Jak wykazano, zasada kształtowania podpór architektonicznych zgodnie z ich pracą statyczną, uczytelnieniem odkształceń, które wywołują i swobodnego wysiłku konstrukcyjnego, sięga czasów prehistorycznych, czego przykładem jest podpora namiotowa, minojsko-mykeńska kolumna. Zapewne jest to również jedna z pierwszych egzemplifikacji tak fundamentalnej i dotąd zachowującej aktualność idei kształtowania form, przede wszystkim architektury. Główne jej założenie to konstrukcyjna intuicja oparta na zasadzie empatii, a rezultatem - uczytelnienie konstrukcyjnego wysiłku i wyczuwanych intuicyjnie odkształceń poprzez nadanie odpowiedniej formy elementom nośnym. Artykulacja świadomych

deformacji elementów architektonicznych, które ukazują procesy zachodzące dynamicznie w układach statycznych budowli. To rodzaj konstrukcyjnego weryzmu – z przerysowaniem uwydatniającym grę naprężeń, napięć i odkształceń.

Nawet współcześnie, w dobie przekornego „post-modernizmu” wiele budowli oraz przedmiotów codziennego użytku jest kształtowanych zgodnie z tą, jakże długowieczną, zasadą. Przemawia za nią nie tylko dostojna tradycja, lecz przede wszystkim wy-

pływająca z niej ekonomia środków oraz potrzeba zaspokojenia zmysłu estetycznego. Empatia, którą wywołują zastosowane formy architektoniczne, czytelna dynamika elementów sygnalizowana przekrojami, profilami, charakterystyką prętów i powłok – są wyrazem oczekiwanego ładu, logiki, stabilności i racjonalnej ekonomii²⁰.

*Ernest Niemczyk, prof. dr hab. inż. arch.
Politechnika Wroclawska*

²⁰ Zarówno pouczająca, inspirująca i aktualna – godną polecenia lekturą pozostaje w tym zakresie rozprawa: J. Sławińska, *Ekspresja sił w nowoczesnej architekturze*, Warszawa 1997.